

Heterogenost jako stylová charakteristika mluvených dialogů

(Mluvení s dětmi, o dětech, za děti)*

Jana Hoffmannová (Praha)

Heterogeneity as a Stylistic Characteristic of Spoken Dialogues (Speaking with Children, about Children, instead of Children)

In this text, I interpret twenty examples of ordinary informal conversations taking place in situations where children play a distinct role, either as direct participants in the conversation or as the subject of discussion. It can be expected that the stylistic characteristics of everyday dialogues include heterogeneity and variation. The expression of the participants in communication is influenced by their social roles, often based on age, familial relations, and privately or institutionally determined superordination and subordination. The differing communicative competences also result in differing styles of expression as concerns the degree of politeness, standard or non-standard means of expression, and even the use of non-verbal (primarily prosodic) means. Using the reproductions of the children's speech, it can be demonstrated that they are often distinct in terms of sound and they enable speakers to, implicitly and merely with the help of prosodic profiling, express various attitudes toward children and their behaviour.

Keywords: heterogeneity, dialogue, style, reproduction of speech, prosodic means

1. Úvod

U běžných, každodenních komunikátů (především mluvených) bývají nezdědka vyslovovány pochybnosti o tom, zda vůbec „mají nějaký styl“; bývají zařazovány do sféry funkčního stylu prostě sdělovacího (stylu běžného dorozumívání, někdy též stylu „hovorového“), ale někteří renomovaní autoři (např. Horecký 1979; Chloupek 1997, 135, 143) nepočítají ani s tímto stylem, protože se od ostatních funkčních stylů liší nedostatkem uvědomělého, záměrného výběru výrazových prostředků, tj. absencí procesů „stylizace“. Koncept funkčních stylů patří k základním kamenům pražské funkční stylistiky, ve vztahu ke sféře běžné komunikace ho ale asi není třeba vyzdvihovat. Pokud chápeme styl (s V. Mathesiem 1942, 11) jako „význačný způsob užívání jazykových prostředků k určitému účelu“, je možno formulovat i stylovou charakteristiku mluvených komunikátů (v naprosté převaze dialogických), které slouží k výměně každodenních informací, řešení běžných problémů, nebo udržování a rozvíjení kontaktů. V této souvislosti je na místě vzpomenout i někdejší úvahy K. Hausenblase (1984) o tom, že dialog pravděpodobně nelze považovat za jediný text; autor totiž kladl důraz na integrační, jednotící funkci stylu a zdálo se mu, že dialog tuto představu integrovaného, stylově sjednoceného textu nenaplnuje. Přesto se domnívám, že je třeba věnovat pozornost i stylu nepřipravených mluvených dialogů (srov. k tomu už Hoffmannová 2003, 2013, 2016).

* Článek byl zpracován za podpory Grantové agentury České republiky, projekt č. 18-08651S „Míšení žánrů, stylů a diskurzů v současné české veřejné komunikaci“.

Ač je to zdánlivě paradoxní, lze ke specifickým znakům těchto komunikátů počítat i jejich hybridnost, heterogenost, smíšenost – to, že se tu mísí, setkávají, kříží, narážejí na sebe

- personální (dialogické) styly jednotlivých účastníků, mezi nimiž v průběhu komunikace dochází buď k akomodaci, sblížování a přizpůsobování, anebo ke střetům a kolizím
- symetrické a asymetrické konstelace vztahů mezi účastníky (některé rozhovory různými způsoby oscilují mezi symetrií a asymetrií, což výrazně poznamenává jejich styl)
- konstelace sociálních a komunikačních rolí (ze kterých účastníci dialogů někdy i „vypadávají“)
- odlišné situační typy a žánry dialogů (věcné informativní rozhovory, kontaktové konverzace, rozhovory doprovodné aj.)
- situace a dialogy vyložené privátní (až důvěrné, intimní) a situace poloveřejné; mezi charakterem veřejným a soukromým se pohybují např. běžně dorozumívací komunikáty realizované ve veřejném prostoru, na půdě některých institucí atd.
- převažující dialogičnost s monologičností: do relativně rozsáhlých úseků monologizovaného dialogu (kdy se např. jeden z účastníků zmocní na delší dobu slova) obvykle pronikají aspoň náznaky dialogizace (neverbální signály souhlasu, údivu, pobavení aj.); jindy se „dialog“ skládá spíše z paralelních monologů, apod.
- různé situační „scénáře“, „vzorce“ a s nimi spojené vyjadřovací stereotypy
- různé kódy, které se neustále mísí (dochází tu např. k úzkému propojení prostředků přirozeného jazyka a prostředků mimojazykových).

Stylistickou charakteristiku založenou na heterogenosti některých stylových faktorů bych v tomto příspěvku ráda demonstrovala na různých typech (a) dialogů, které vedou dospělí s dětmi, (b) dialogů, kdy mluví dospělý za dítě a (c) dialogů, kdy mluví dospělí o dětech (přitom ale ve větší či menší míře reprodukují řeč dětí).¹⁾ Zkoumala jsem z různých pohledů dialogy, do kterých vstupují vedle dětí hlavně rodiče, prarodiče, učitelky nebo dětské lékařky; tyto konstelace sociálních rolí pak zakládají různé (obvykle asymetrické) konstelace rolí komunikačních. Jinak totiž může probíhat rozhovor matky nebo učitelky s malým dítětem, a úplně jinak rozhovor dospělého „dítěte“ se starým nebo stárnoucím rodičem: dominance některého z účastníků může výrazně profilovat styl dialogu, postupně může docházet k vyrovnávání nebo kompenzování této dominance apod.

2. Komunikace s dětmi

Komunikace dospělých s dětmi bývá označována jako *baby talk* (viz např. Ferguson 1977). Postupně se totiž projevila potřeba terminologicky odlišit tento způsob vyjadřování od *dětské řeči* (*child language*, *Kindersprache*; srov. k tomu např. Jakobson 1982; Wodak – Schulz 1986; Fletcher – MacWhinney 1995); objevily se i termíny *motherese* (*mothers' speech*), *fatherese* (*father's speech*), *parentese* (*parental speech*), *Ammensprache*, tj. řeč mateřská, otcovská, rodičovská, pěstounská. D. Slančová (1999) ve své

1/ Stranou nechávám problematiku vývoje dětské řeči a speciální práce věnované této problematice, jako je v poslední době např. monografie Saicové Římalové (2013).

monografii o komunikaci v mateřských školách považuje *baby talk* za zvláštní registr řeči (kterému se blíží i např. *nursery language*, *caretaker talk*, tj. ošetřovatelská, opatrovatelská řeč); rozhodla se pro nejneutrálnější termín *child directed speech* a jako jeho ekvivalent zvolila *řeč orientovaná na dítě* (srov. k tomu i recenzi O. Müllerové 2001).

V případě komunikace s malými dětmi jde o rozhovory silně asymetrické (asymetrie je založena na rozdílu věku, znalostí, zkušeností) a heterogenní co do užívaných výrazových prostředků. Dospělý účastník dialogu se přizpůsobuje dítěti, empaticky se s ním ztotožňuje, užívá speciálního zjednodušeného registru; ten zahrnuje např. některé exponenty adresnosti, operativnosti a kontaktovosti (oslovení, např. v podobě hypokoristika: *Táda* místo *Tadeáš*; užívání 3. osoby, např. *mamka ted' dá Tádovi svačinu* místo „teď ti dám svačinu“; inkluзивní plurál: *to jsme se krásně napapali*; kontaktní prostředky, např. četné otázky) i exponenty expresivity (deminutiva, onomatopoeie, dětská slova jako *papat*, *hajaj*, *hačat*). Kromě toho je styl řeči rodičů i učitelek do značné míry určován pedagogickým zaměřením (viz Müllerová 2008): hovoří pomalu, důrazně, často vyšším hlasem, s pečlivou artikulací; užívají krátké věty a svou řeč přehledně segmentují; výrazy, které by si dítě mělo osvojit, několikrát opakují, vysvětlují jejich význam; poukazují přitom na označované předměty, spojují komunikaci se společně vykonávanými činnostmi aj. Malé dítě obvykle mluví mnohem méně, v rozhovoru je spíše pasivní, nedostatečná komunikační kompetence mu neumožňuje výraznější zapojení. Tuto asymetrii lze vysvětlovat i prostřednictvím konceptu *věkových stylů* (srov. Jelínek 2002: 461); stojí tu *dětský styl* proti speciální modifikaci stylu *adultního*, kterou představuje právě *baby-talk*.

(1) Rozhovor matky (M) s asi 3letým synem (D)²⁾

- M: chceš se podívat do zrcadla jak vypadáš ve slunečních brýlích?
 D: jo.
 M: tak se podíváme pod' (.) hele nebudou ti už malý čoveče netlačeť tě? pozor tady to máš hrozně nízko to se ti to ouško úplně mačká tady (.) netlačeť tě?
 D: jo (.) netlačeť
 M: tak ne (.) řekni ne netlačeť mě (.) když mi řekneš jo netlačeť. tak stejně dál nevím jestli tlačeť nebo netlačeť (.) tak já ti je teď kon sundám když sme doma jo? vemem si je ven .
 D: ne teď
 M: ale přece nebudeš doma ve slunečních brýlích (.) to bys viděl všechno tmavý (.) to bys myslel že je večer a potom bys mi říkal mamí já už du spinkat (.) to né Pavlíku doma se sluneční brýle nenosej (.) ták hele a počkej když bereš sluneční brýle a vůbec jakýkoliv brýle do ruky tak se neberou za ty skla (.) víš proč? no protože by sis tam udělal špínu na ty skla to potom by tam byly ty otisky prstů a bylo by to špinavý (.) brýle se berou takhle za tohle nebo za ty obroučky (.) tomuhletomu se říká obroučky (.) tomu co je kolem těch skel (.) já ti je potom vyčistim . na brýle se nešahá na ty skla víš? já ti je sem dám takhle a pak je vememe ven.

2/ Transkripty mluvených projevů využit v této stati pocházejí většinou z korpusu mluvených projevů, který v ÚJČ AV ČR vybudovala Olga Müllerová (konkrétně č. 1–6, 8–10 a 20); některé z nich jsme už analyzovali v předchozích publikacích (Hoffmannová – Müllerová – Zeman 1999; Hoffmannová – Müllerová 2000; Hoffmannová – Homoláč 2016), zde však byly interpretovány v úplně odlišném kontextu. Další ukázky byly převzaty z korpusu *ORAL*, který je součástí Českého národního korpusu. Za nahrávky a transkripty, z nichž byly vybrány ukázky č. 11 a 15, a rovněž za pomoc s fonetickou analýzou vděčím Elišce Zaepernickové. Ukázky pod č. 7 přebírám z kapitoly J. Zemana v publikaci Hoffmannové – Müllerové (2007).

Asymetrie rolí a dominance matky je tu nadmíru výrazná; dialog se mění téměř v monolog matky, ovšem v monolog silně dialogizovaný a adresný; matka se k dítěti neustále obrací, oslovuje ho (*Pavlíku, čoveče*), klade mu otázky. Učí ho novým výrazům (*obroučky*), vysvětluje (jak uchopit brýle), vytváří u dítěte správné komunikační návyky (*řekni ne netlačej mě...*). Používá výrazy jako *ouško, spinkat*. Při řeči poukazuje – s pomocí deiktik – k předmětům a k manipulaci s nimi (*brejle se berou takhle za tohle; já ti je sem dám takhle...*).

(2) Rozhovor otce (O) s asi 7letým synem (D) při hře v šachy

- O: proč myslíš že sem dával ten šach? proto aby ti moh tendle koníček panečku skočit raz dva tři na věžku (.) a už je moje (.) a co teď ty hraješ? no co teď musíš hrát?
 D: já bych teďka musel vystrnadit tohodle koníčka .
 O: ano správně správně [...] a můžeš vodtud' dát ten mat?
 D: můžu tak já ho dám semdle .
 O: nojo ale to bylo s nápovědou (.) no to ti tatínek musel napovědět jak máš ten mat dát (.) no dyť vidíš že to je stejný jak to bylo prve .
 D: hm .
 O: je je královna u krále?
 D: je .
 O: no a je královna chráněná?
 D: je .
 O: je (.) a jenomže to trvalo vo pár tahů dyl (.) asi vo šest nebo vo sedum (.) a už si ztratil přehled (.) a už si nevěděl jestli to můžeš udělat .

U tohoto rozhovoru je ještě výraznější pedagogické zaměření, dominance a aktivita otce, který vysvětluje, poučuje dítě, adresuje mu otázky a výzvy. Dítě pouze odpovídá na otázky, většinou jednoslabičně. Rozhovor je opět svázán se společně vykonávanou činností (hlavně prostřednictvím deiktických výrazů jako *tendle, tohodle, semdle, ted, tedka*). Otec se přizpůsobuje dítěti např. užíváním deminutiv (*koníček, věžka*), použije i výraz *tatínek* (místo „já“).

(3) Učitelka (U) nacvičuje se 7-8letými dětmi (V, P, M, K) vyjadřování v různých modelových situacích

- U: jak byste omluvili bratra nebo sestřičku která by byla třeba nemocná (.) nebo by prostě z nějakého důvodu nemohla přijít do školky (.) a vy byste mluvili s pani učitelkou ve školce co byste jí řekli
 V: pani učitelko prominete mně že (.) moje sestřička nemohla jít do školky (.) protože byla nemocná (.) měla teplotu
 U: děkuju (.) ty Pepíčku
 P: pani učitelko (.) omluvíte mě že nemohla Andrejka do školky (.) protože měla angínu a chřipku
 U: a uměl bys se omluvit třeba za to že si uhodil svoji mladší sestřičku (.) a pak si si vzpomněl že vlastně sestřička ti neudělala nic tak strašného (.) a teď tě to mrzí (.) Míšo co bys řek ty
 M: mami promineš mi že sem bouchal moji sestru?
 P: teto promineš mi že sem bouchl Andrejku (.) protože ona na mě házela písek ((smích dětí))
 U: a vomluvil by ses eště Andrejce
 P: Andrejko promineš mi že (.) ona na mě házela písek já na ní

- U: další taková situace (.) představte si, že byste dělali nějaký sport (.) a že byste se měli na tréninku omluvit (.) že ste nemohli den předtím přijít
- K: já bysem řekla aby mi to prominuli (.) že sme jeli do Prahy a přijeli sme až v šest hodin večer
- M: já bysem to udělal (.) že sem hlídal moji sestřenici (.) že teta řekla abysem jí hlídal až do pěti
- U: děkuju (.) a moh bys promiň (.) moh bys to říct tak že bys přímo jako oslovil tu (.) toho trenéra
- M: že sem nemoh přijít na tenis (.) že sem musel doma dělat něco

Opět pedagogicky zaměřený rozhovor, jehož typem je dáno, že tu učitelka vytváří prostor pro aktivní zapojení dětí a pro rozvíjení jejich komunikačních dovedností. Zajímavé je, že se děti špatně orientují v subjektivních konstelacích (kdo se má komu za co omlouvat, koho je třeba jak oslovit); učitelka se snaží být jim v tom nápomocna, ale příliš se jí to nedaří. Styl rozhovoru je formován i tím, že učitelka chce být dětem příkladem zdvořilého chování (každému dítěti za jeho vstup poděkuje, užívá výrazy *děkuju, promiň, moh bys...*).

(4) Rozhovor v rodině: babička (B), její vnučka (V) a její dcera (M), matka V

- B: už mi udělal strejda zvonek (.) jenomže moc zvoní tak mi to někdo musí
- M: ále bóže zase se jí to nelíbí
- V: ale babi tak to aspoň dobře slyšíš (.) někdy říkáš že málo slyšíš
- B: no né, já tomu nerozumím (.) ale von to říkal (.) že moc hodně hlučně hlasitě zvoní
- V: a jak tobě se zdá?
- B: já sem povídala (.) ale jen to nech prosím tě to je dobrý
- V: babi dyž k tobě někdo bude chtít jít tak si zazvoní (.) uslyšíš ho přeče
- M: vemeš si klíč a pudeš odemknout
- B: **ano**
- M: jen si tam klíče nenechávej u dvírek aby si kdekdó odemknul
- B: **ne**
- M: dej si to hezky na ledničku klíč vode dvírek (.) a dyž pude někdo cvrnkne koukneš

Předchozí rozhovory byly založeny na dominantní roli rodičů či učitelky (co do znalostí, zkušeností, vyjadřovacích schopností). Rozhovory dospělých dětí se starými rodiči (nebo i vnučat s prarodiči) jsou rovněž více nebo méně asymetrické, ovšem konstelace rolí se převrací; dominanci v rozhovoru získávají ti mladší a s těmi starými / staršími mluví nezřídka téměř jako s malými dětmi (viz výše o „baby talk“). V dialogu (4) se vnučka a hlavně dcera snaží instruovat babičku, jak se má ve svém bytě chovat při otvírání a zavírání dveří. Tento svůj cíl naplňují nestejnými prostředky: vnučka babičce spíše mírně domlouvá, zatímco dcera jí udílí pokyny značně autoritativním způsobem. Obě si počínají sebejistě a energicky, zatímco vyjadřování staré paní je poznamenáno značnou nejistotou (*já tomu nerozumím*); nakonec se podvolí, chová se submisivně, na dceřiny imperativní instrukce (*dej..., nenechávej...*) odpovídá pouze souhlasným hlesnutím.

(5) Rozhovor při rodinné návštěvě: babička (B), její syn (J) a snacha (O)

- O: to kafe (.) von už asi nikdo nebude chtít
- B: my máme jednou za (.) za den kafe (.) akorát (.) víckrát ho neděláme (.) děda ten ho správně vůbec nemá pít

- O: co má?
 B: nemá pít kafe (.) / protože má vysoký tlak (.) ale von si slabý dá (.) jedno denně no (.) no(.) / jedno si dá (.) slabý
 O: já si myslím že to jedno kafe denně vůbec nemůže ublížit
 B: ale dyť já mu nedělám silný
 O: no (.) dělá si slabý
 J: jedno denně nevádí / jedno kafe denně (.) dědo jistě (.) to vám jistě nevádí (.) ale životosprávu tu musíš hlídat pořád (.) a mám dojem že jí s babičkou moc nehlídáte
 O: káza (.) kázání
 B: Jirko (.) v osumdesáti letech
 J: no to je jedno
 B: ale prosím tě (.) najednou přide
 J: podívej se
 B: najednou přide na tebe nemoc a máš to hned dóle (.) ze sebe (.) no (.) a dyť my se nepřejídáme (.) abychom se přejídali (.) no (.) a že víc jíme proti vám (.) heleď to je (.) to dělají věčnou všechny starý lidi

Další dialog založený na podobné asymetrii jako ten předchozí: snacha se k tchánovi a tchyni chová tolerantně a empaticky, zatímco syn je chce usměrňovat a ovlivňovat, udílet jim pokyny („kázání“) týkající se zdravého životního stylu a hlídání životosprávy. Jeho matka se ale v tomto případě nenechá zatlačit do submisivní pozice; synova doporučení odmrští se značnou sebejistotou a s přesvědčivou argumentací. Tím se asymetrie do značné míry vyrovnává. Rozhovory (4) a (5) navíc přinášejí výraznou proměnu stylu a charakteru rozhovoru: členové rodiny se sešli k pozitivnímu popovídání, k návštěvě patří i konzumace pohoštění; návštěvní konverzace se však (aspoň dočasně) změní spíše ve věcný, problémový, dokonce kontroverzní až téměř konfliktní dialog.

(6) Rodinný dialog: M – matka (82 let), S – syn (57 let)

- S: tak co budem dělat na zahrádce
 M: já už asi nic
 S: jakto?
 M: no protože dyž tam něco udělám všechno mi to vykopáte a už tam nemám nic (.) měla sem tam modrý takový hezký kytičky ty podléšky (.) měla sem tam dva keřičky a jeden se mi úplně ztratil a ten druhý mi děda tudle vyhodil
 S: no dědeček prosím tě asi nevěděl že je tam máš (.) mně se líbí na jaře ten žlutý děšť
 M: forzytie hm (.) no dyť já sem měla krásnej keř to ste vykopali
 S: no dali sme ho ale támhle ne?
 M: jo to sem dostala vod pana Bláhy protože tamten ste vyhodili (.) no hele ale k těm rododendronum snad trochu tý rašeliny bysi měl sehnat
 S: no budu muset jet do jižních Čech pro ní na Soumarskej most
 M: na Šumavu vid' (.) a letos si ani nestříhal ty túje
 S: to já je zastříhnu možná hned zejtra
 M: no to víš teďka snad je to nejlepšší teďka na jaře

V dalším mezigeneračním rozhovoru si matka a syn vyměňují názory na to, jak na jaře upravit zahrádku, čím ji osázet a jak naplánovat potřebné akce. Náznaky asymetrie sem pronikají z různých stran: matka se svými zahradnickými záměry a iniciativami si

už připadá v rodině odstrčená, stěžuje si, mluví ublíženým tónem; postupně se ale dokáže v dialogu asertivně prosadit, uplatnit své dlouholeté zkušenosti, které syn do jisté míry respektuje. Tato její převaha je však kompenzována a vyrovnána dominancí syna danou tím, že on musí zařídit a opatřit vše potřebné (a matka si svou závislost na něm v tomto ohledu uvědomuje). Tak se utváří opět odlišný styl, založený na celkem labilní rovnováze, udržované díky blízkému vztahu a dobré vůli obou účastníků.

(7) Rozhovory syna (S, 55 let) s matkou (M, 79 let) postiženou stařeckou demencí

- M: dej mně pribináček
 S: dyťs ho už měla
 M: ne pribináček (..) to druhý (..) banán
 M: a eště pribináček
 S: ale ten už mělas
 M: ne pribináček ne:: (..) no to jak mně dáváš
 S: banán
 M: no::
 M: dej mně rohlík (..) ne:: rohlík (..) pribináček (..) ne:: (..) VOběd (..) no pak mně sem vem . no:: (..) dyž zase nevím jak se to menuje
 M: dej mně to (..) no::
 S: já nevím co chceš
 M: já taky ne::

Asymetrie je v tomto případě zesílena matčíným zdravotním stavem: komunikace je značně poznamenána matčinou poruchou paměti, neschopností vybavit si potřebné výrazy, které nahrazuje deiktiky a opisy (*dej mně to... to druhý... no to jak mně dáváš...*). Syn se snaží tento matčin handicap kompenzovat směrem k aspoň minimálnímu potřebnému dorozumění, většinu toho, co se matce nepodaří sdělit, vyvozuje a dosazuje ze stereotypně se opakujících situací; matku v případě nesmyslných výroků trpělivě opravuje, ale ani přes všechno úsilí se někdy domluva nepodaří. Vysoká hladina neurčitosti, kterou se syn permanentně pokouší snížit, výrazně určuje opět zcela odlišný styl těchto dialogů.

3. Mluvení za děti

(8) Rozhovor v ordinaci dětského praktického lékaře: L – lékař, M – matka, D – dítě

- L: dobrý den
 M: dobrý den (.) my sme tu dluho nebyli (..) **ale včera ve školce prej celej den plakala že ju bolí v krku**
 L: ano? v krku tě bolí? (..) a co tě tam bolí? ty sis tam něco strčila?
 D: (krouť hlavou)
 L: né? (smích) tak otevř pusinku podíváme se (..) vyplázni jazyk hodně (..) no kdyz počkáme ještě dva dni tak z toho bude krásná angína (..) vyhrň si košilky (..) víte to je ta nešťastná školka (..) jak budete chodit do školky tak bude pořád na hromadě (obrací se k dítěti) umíš jest tabletky? nebo chceš radši píchance?
 M: **né (.) radši ty tabletky**
 L: chceš tabletky? (..) no to musíš říct co chceš radši (.) víš? protože někdo chce radši píchance někdo chce radši tabletky (.) tak co ty si vezmeš?
 M: **tabletky radši (.)** já si myslím (smích)

Mluvení za druhého (srov. k tomu Schifffrin 1994; Hoffmannová 1999) je specifickým projevem výstavby dialogu: dochází k němu v rozhovoru nejméně tří osob, jedna osoba se obrací ke druhé a mluví za přítomnou osobu třetí. Užívá při tom 3. osoby zájmenné a slovesné (srov. zde matka za malou dcerku: *ve školce prej celej den plakala že ju bolí v krku*);³⁾ v dalších replikách M jsou exponenty 3. osoby elidovány: (*vona by si vzala radši ty tabletky*). Matka mluví za dítě tehdy, když je lékařem osloveno (2. osoba, např.: *ty sis tam něco strčila? chceš tabletky? tak co ty si vezmeš?*) a mělo by vstoupit do dialogu se svou replikou, ale ostýchá se. Matka se s dítětem ztotožňuje, přebírá pro tu chvíli jeho perspektivu, staví se na jeho pozici (o *positioning* viz Goffman 1981). Mluvení za druhého se asi nejčastěji vyskytuje právě u rodičů a dětí nebo u manželských a partnerských dvojic – je svědectvím o blízkém vztahu dvou subjektů, o jejich vzájemné závislosti, loajalitě apod.

(9) Rozhovor v ordinaci očního lékaře: L – lékař, O – otec, D – dítě

- L: tak pod se posadit (.) co je novýho?
 O: **no teď je to takový ustálenější (.) ty brýle (..) vy ste mu dal takový ty dvojitý žejo ty půlky (.) a ty von jako nesnes (.) tak furt jako nosil ty starý (..) von má potíže když je unavenej nebo při nemoci (.) tak ty voči mu trošku jako ujedou (...)**
 L: no tak helejte (.) teď jak vypadá tak to ani na ty půlený není (..) jak je nosíš? do školy? na tabuli?
 O: **no (.) do školy**
 L: a to **má** a **nemáš** pocit někdy že to je lepší dokonce bez brejlí
 D (potichu): nevim
 L: popravdě jo (.) v tý škole si je bereš proto že se ti s nima líp kouká (.) nebo proto že musíš (.) že vo tom ví pani učitelka a sprdla by tě
 D: musim

Stejná situace, v níž se lékař ještě soustavněji obrací k dítěti a užívá 2. slovesné osoby (*podí, nosíš*). Otec však předpokládá, že desetiletý syn není schopen podat o sobě přesné informace, nebo že se stydí. Proto mluví za syna a lékař se od vnuceného hovoru s otcem jen obtížně dostává ke skutečnému kontaktu s dítětem. Příznačné je, že ve své předposlední replice lékař užije nejprve tvar 3. os. *má* (tady na okamžik akceptoval dialog s otcem), ale ihned se opraví na 2. os. (*nemáš*), kterou opět apeluje přímo na dítě.

(10) Rozhovor při návštěvě: I – Ivana (18 let), L – Libuše (matka I), O, J – Olina a Jirka, hosté

- L: já sem říkala (.) vůbec fakt nevíme teda co s tou holkou budeme dělat? (..) my fakt vůbec nevíme (.) potřebovali bysme taky tak náck poradit a
 O: no já bych takovou náckou farmácií (.) protože to de hele to je hezky čistý
 L: **no vo tý farmácií mluvila doteďka strašně dlouho vid'**
 O: víš to by mně přišlo takový jako
 L: **vona jediné vo tom mluvila (.) já nevim teď poslední dobou začala cukat kvůli tomu**
 O: kvůli čemu?
 L: **že jí nebaví organická chemie**

3/ V tomto segmentu matčiny repliky se uplatňují zároveň dvě strategie: jednak „mluvení za druhého“ (za dítě, které by samo symptomy své choroby lékaři nesdělilo), jednak reprodukce sdělení učitelky mateřské školy (o čem svědčí zejména užití částice *prej*).

- J: víš farmacie to je vlastně chemie že jo (.) to musíš
 L: chemie biologie no
 J: samozřejmě že musíš mít dobrou paměť (.) protože máš spoustu různých medi-
 kamentů musíš vědět co přesně kam zařadit (.) takovýdle věci
 L: **no tak to vona má že jo**
 I: sklerózu
 L: sklerózu ty trdlo
 J: ale ty seš takovej společenskej typ člověče (.) ty na jednání s lidma bysi byla já si
 myslím velmi úspěšná (.) čili prostě zaměřit se na něco co je trošku s tím v obcho-
 dě
 L: dneska můžeš podávat spousty jako těch přihlášek vid' (.) **jenomže zase když by
 si dala přihlášku na tu farmácii a dala si jí i na tu ekonomiku (.) tak zase
 sou to dost takový rozdílný**

Tato ukázka reprezentuje vlastně kontinuální, dlouhodobější mluvení matky za dceru, která se rozhoduje, kam po maturitě; hosté se snaží jim poradit. Matka mluví o dceři ve 3. osobě a i tam, kde se host J k dívce přímo obrací (ve 2. osobě: *musíš, ty seš, člověče, ty bysi byla úspěšná...*), reaguje za dívku stále matka (J: **musíš mít dobrou paměť...** L: **no tak to vona má že jo**). Dcera sama vstupuje do rozhovoru minimálně, jen kratičkou poznámkou (ač v tomto případě nejde o malé dítě, ale o účastnici, která je jistě schopna vyjádřit se sama). Mluvení za druhého je tu po formální stránce konstruováno obdobně jako ve dvou předchozích ukázkách, jeho stylové zabarvení je však možno interpretovat odlišně. V případě malých dětí v ordinaci jim rodiče chtěli být nápomocni, jejich mluvení za děti bylo pozitivní a vstřícné. V ukázce (10) je však už chování energické a výřečné matky na přechodu mezi snahou pomoci, napovědět a mezi autoritativním mluvením za druhého, které může být spíše omezující. Další motivací v tomto dialogu může být i skutečnost, že dcera nemá valnou chuť účastnit se rozhovoru „dospělých“ o jejich problémech.

4. Mluvení o dětech

V tomto oddílu se soustředíme na stylově výrazné příklady dialogů, kdy dospělí mluví o dětech a přitom reprodukují jejich řeč; vyprávějí o zážitcích s dětmi a o rozhovorech, které s nimi vedli. **Reprodukce** dětské řeči bývají zvukově markantní a vyznačují se obdobnou korelací prozodických kvalit: řeč dětí je vydělena z kontextu vyprávění vyšší výškou hlasu, vyšší hlasitostí, členěním do krátkých úseků, dloužením, slabikovaním, nápadně precizní artikulací (až hyperartikulací) a někdy i příznakovou intonací. Při reprodukci řeči jiných osob však mluvčí mají možnost vyjádřit prozodickými prostředky i svůj postoj k reprodukovaným replikám; postoje rodičů a prarodičů k dětem a vnukům, jejichž řeč reprodukují, bývají pozitivní až obdivné, ale přesto může být evaluační funkce v jednotlivých případech profilována rozdílně (uvidíme dále, že u učitelek už nemusí být hodnocení tak pozitivní a že to dovedou vyjádřit implicitně, prostřednictvím zvukových kvalit).

(11) A – tazatelka, B – respondentka, se kterou A přichází pořádit interview v rámci výzkumu

- A: a: kolik je dětem
 B: teďka jim je devět a jedenáct (.) let

- A: jinak teda holčička je zlatá (.) já sem na ní dole já sem dole zvonila těsně předtím teda tak mi vysvětlila říká **máma ještě není doma a já vám nevotevřu**
 B: jo ((smích)) teda to
 A: ((smích)) tak to bylo hezký
 B: jasně, no to je dobrý

Mluví A přichází na domluvenou návštěvu k účastnici B a před jejím příchodem mluví nejprve s její devítiletou dcerou; po příchodu domácí paní jí o tom vypráví a reprodukuje řeč dítěte. Reprodukovaná řeč se vyznačuje využitím vyššího hlasu (stoupnutím o dva půltóny), kterým mluvčí napodobuje, resp. stylizuje projev holčičky. Její pozitivní postoj k chování a vyjadřování dítěte je patrný nejen z této „interní evaluace“, ale i ze dvou explicitních „evaluací externích“ (*jinak teda holčička je zlatá; tak to bylo hezký*); srov. Zaepernicková – Havlík 2017, odkud přebíráme tuto ukázkou.

(12) vyprávění mladé prodavačky o příhodě v drogerii

to se nám stalo v polovině tejdne (.) přišla tam holčička jak tam máme balónky tak řekla (.) a vona byla taková (.) takle normálně mluvila (.) **dobry den, já sem si přišla** (.) a bylo jí (.) tak pět let jí bylo (.) jo (.) některý ty děti fakt jako překvapujou člověka (.) **já sem si přišla pro jeden balónek** (.) a my hned (.) a jakou chceš barvičku? já nevím (.) řekla (.) já už nevím (.) třeba **modrou** (.) a takhle mluvila prostě v pěti letech [...] a vona (.) **děkuju** (.) a normálně vyšla z toho obchodu (.) takhle držela balónek a normálně zařvala na celou Panskou (.) **rodiče kde ste?** my normálně s Jitkou ve výtlemu prostě jako (.) my sme koukaly (.) jako tohle říct jako v pěti letech (.), **rodiče kde ste** (.) jo (.) prostě. (*ORAL*, 06C003N)

Prodavačka reprodukuje řeč holčičky, která si přišla do drogerie pro balónek. Reprodukce řeči dítěte je opět obdivná, uznalá, což je i zde patrné také z metatextového hodnocení (např. *a takhle mluvila prostě v pěti letech*), ale rovněž z nadměru výrazného uplatnění prozodických prostředků. Pomalým tempem, zřetelně, důrazně, precizně artikulované reprodukce řeči holčičky zvláště kontrastně vynikají na pozadí řeči mladé prodavačky, která je velmi rychlá, nezřetelná a vyznačuje se nedbalou výslovností.

(13) babička vypráví o malé vnučce a reprodukuje telefonický rozhovor s ní

furt teď by telefonovala no (.) přišla tomu na chuť (..) no a tak to sme dlouze zas o tom povídaly [...] že byly víly (.) ráno že byla pohádka a já říkám copak hrál tatínek za roli? a vona prosím tě dyť to byl divák jo (.) mamka s taškou byli diváci a my sme z Jůlinkou hrály (.) já sem byla holčička neměla sem žádnou masku (.) jo já povídám no tak to je dobrá role vid' dyž nemusíš mít masku (.) a vona no já sem byla vypravěč holčička (.) jo a pak že byly různý víly (..) kolik hrály každá jako rolí a (.) chceš eště babi teda z někým si pohovořit? já říkám ne já sem s maminkou jako mluvila (.) a vona no Jůlinka s tebou stejně nebude chtít ta lítá venku jo [...] a . že pudou taky zase ven na maliny a to ale (.) pak zas něco nahodí (.) já tak Zuzí ahoj už je vo zavoláme si vodpoledne (.) a vona tak jo tak kde je děda? a zase vid' [...] teď s tou školou vid' že jako teda pude do tý školy (..) já říkám (zívá) dávej si už všechno na hromádku (.) jak k nám pojeděš tak hlavně karty a (.) něco na hraní jo a že hraje šachy (.) babi umíš šachy? no tak zas mně vypravovala vo tom (.) jak hraje že tam je král královna vid' a ty koně a střelce a pěšáci (..) tak že si to hraje (.) Jůlinka taky si to chce furt hrát jo ale vůbec neumí ani tahat téma figurama [...] dámu to vona už umí dámu no eee a jako jesi umim šachy (.)

já (.) no trošku ale (.) to víš moc to neumím no tak (.) to mně taky vypravovala no vopravdu to byl telefonát (ORAL, 08A029N)

Rozhovor s vnučkou babička reprodukuje své známé; její vyprávění je souvislé, posluchačka do něj vstupuje jen minimálními souhlasnými výrazy (*jo, no jo, hmm*) nebo smíchem (tyto reakce byly pro zestručnění vypuštěny). I zde jsou reprodukce řeči dítěte odlišeny od reprodukce vlastní řeči vypravěčky – hlasitostí, výraznou segmentací, zčásti i vyšším hlasem. Také zde je postoj babičky, který do reprodukcí implicitně vkládá, nepochybně pozitivní, empatický, vnučkou se chlubí (i když možná s nepatrným náznakem distance motivovaným tím, že telefonické rozhovory s vnučkou jsou dlouhé, dítě je ne a ne ukončit). Ze stylistického hlediska je zajímavé u reprodukcí sledovat i zastoupení přímé a nepřímé řeči (případně přechody mezi nimi) a podobu rámcových (uvozovacích) segmentů: zda je v nich zastoupeno sloveso mluvení (*říkat, povídat*), nebo zda jsou tato uvození nějak redukována. Právě v tomto spontánním vypravování se neustále střídá řeč přímá s řečí nepřímou. Přímá řeč převažuje tam, kde vypravěčka reprodukuje řeč vlastní, a bývá uvozena s pomocí verba dicendi, např. *já říkám copak hrál tatínek za roli?*; výjimečně je uvozena pouze redukováným *já*, např. *já tak Zuzi ahoj...* Řeč holčičky je střídavě reprodukována v podobě řeči přímé a nepřímé (*a že hraje šachy (.) babi umíš šachy?*), a převažuje tu uvození redukováné (nejčastěji *vona, a vona: vona tak jo tak kde je děda?*), někdy i nulové, nebo zastoupené pouhým *a*: *a. že pudou taky zase ven na maliny...* Redukce rámcových segmentů v případě reprodukce cizí řeči je nepochybně umožněna právě zvukovou výrazností těchto reprodukcí.

(14) Vyprávění otce o příhodě se synem Šimonem, sousedem Martinem a jeho malým synem Adámekem

prče přijel Martin jako já (..) zme došli k autu (.) tak já říkám (.) tam de Martin (.) řekni mu čau (.) ahoj (.) Martin šel vytahovat Adámka (.) tak ho vytáhl (.) a Šimon (**citoslovce**) a utíkal za ním (.) a Adámek (.) (smích) šel se schovat za Martina ne? říkám (.) Šimone (.) nemůžeš se takle rozbíhat na něho musíš pomalíčku (.) (odmlčení) tak za chvíli to (.) mmm vlasně (.) šli domů (.) že jo? (.) říkám deme už domů? (.) jo jo jo jo . deme domů (..) Martin šel s Adámekem (.) a říka mu (.) Adámku pozor (.) aby Šimon nečíhal za rohem (smích) tak prošli roh (.) prej dobrý (.) Šimon taji nečíhá (.) Šimon je až u dveří (.) (smích) Šimon stál u dveří a (**citoslovce**) na Adámka a utíkal zase na něho (.) a Adámek se schoval za Martina [...] jako jako co to je za blázna (.) ne? [...] říkám (.) ty vole (.) říkám Šimone (.) nemůžeš takle prostě na něho nabíhat (.) von na tebe není zvyklý ne (ORAL, 08A117N)

V rámci tohoto vyprávění mluvčí reprodukuje hlavně své vlastní repliky pronesené během příhody, a také repliky souseda Martina (výhradně v podobě přímé řeči). Pokud jde o řečovou aktivitu syna vypravěče, tj. Šimona, otec reprodukuje z jeho projevu minimum, zato opakovaně a s enormní zvukovou výrazností, tj. především intenzitou hlasu (to, co je v přepisu značeno jako „citoslovce“, zní jako jakýsi neartikulovaný řev, přibližně v podobě „uaáááááá“). Pokud k tomu připočteme Šimonovy mimojazykové aktivity (*utíkal na něho, nabíhal na něho, rozbíhal se na něho*), je jasné, že šlo o agresivní akci namířenou proti bojácnému malému dítěti. Z realizace reprodukce i zasazení do kontextu v tomto případě cítíme jistou distanci otce od synovy agresivity (také Šimona

napomínal: *nemůžeš takle... von na tebe není zvyklý...*); ale styl vyprávění je určen hlavně tím, že se vypravěč celou příhodou baví a má v úmyslu svým podáním pobavit i posluchače. To se mu podařilo – celé jeho vyprávění je proloženo častým smíchem posluchačů (jeho záznam zde byl z přepisu vypuštěn), nic jiného posluchači neprodukují.

(15) Mluvčí vypráví o své návštěvě u přátel – emigrantů českého původu, jejichž dcery se už narodily v Anglii

ty holky už sou srandovní ty už mají ty už se narodily tam, takže ty už mluví jako (.) **této** (.) **jú ár in hau:s** (..) takle jako [...] doma mluví česky ale už mají takový jako (..) **maminko** (.) **tys mi to přišpravila** [...] **a tam ta byla ta baba oktopu:s** (..) takle už mluví víš

Opět jiný styl reprodukce dětské řeči: vypravěčka zřejmě velmi trefně, po zvukové stránce výstižně imituje (možná s určitou nadsázkou) řeč děvčátek, jejichž „čeština“ je silně kontaminována angličtinou (nejen ve výslovnosti) a která bizarně mísí oba kódy dohromady. Ze způsobu reprodukce, ale i z explicitní evaluace (*ty holky už sou srandovní*) přesto cítíme celkem pozitivní postoj vypravěčky; má pro děti a jejich situaci pochopení, k česko-anglické makarónštině nevyslovuje žádné výhrady.

(16) Rozhovor dvou studentek: A sděluje B své zkušenosti z působení v Anglii (jako au-pair)

- A: Jay, ty jo, to, to bylo...
 B: rozmazlenej (.) ne
 A: hmm, raubíř na entou
 B: hmm (.) a dyž ti pak přijdou náký fakani takovýhle (.) vid' (.) tak to aby si ta...
 A: jako voni ...
 B: ... holka --- zachvilku hodila mašli (.) vid'
 A: ... voni byli rozmazlený všichni (.) vona máma uvařila večeři a dětem řekla ...
 B: a co voni tam takle jí nebo, nebo ...
 A: dětem (.) počkej, ...
 B: ... tys i vařila nebo jak (.) uvařila vona nebo jak to je?
 A: ... dětem ře-řekla, že budou mít to co ona uvařila (.) voni řekli **že to jíst nebudou** (.) **že je to hnus a tak že pudou do McDonalda** (.) no vona řekla třikrát ne (.) no (.) poštvrty jim tam stejně došla nakoupit večeři. (ORAL, 06C003N)

Tady už je postoj k dětem, o které se studentka A starala, výrazně negativní. Řeč dětí je tu reprodukována pouze krátce a v podobě řeči nepřímé (*voni řekli, že to jíst nebudou, že je to hnus a tak že pudou do McDonalda*); snad proto není reprodukce vyznačena žádnými nápadnými prozodickými prostředky, v tomto případě převládá hodnocení explicitní (*raubíř na entou; voni byli rozmazlený všichni*). Navíc je tento dialog stylisticky zajímavý svou specifickou strukturou; obě účastnice (i B, která se teprve odhodlává vyjet jako au-pair) jsou aktivní, na začátku na sebe vzájemně reagují (viz i souhlasné *hmm*), ale z jejich dialogu se brzo stávají téměř dva paralelní monology; skáčou si do řeči, jejich repliky se překrývají, každá prosazuje vlastní téma rozhovoru a snaží se ho držet. Je to zřejmé i z výrazu *počkej*, kterým se A snaží usměrnit kamarádku, aby ji nechala domluvit.

(17) Učitelka vypráví o tom, jak obtížné bylo vypravit se s žáky první třídy na procházku

to já sem taky jako že (.) jeden den že pudem na procházku protože voni pořád (.) seděly tak sem říkala ve školce byly zvyklí každě den chodit na procházku tak taky s nima pudem na jednu procházku (.) tak sme šli (.) teď všem ve třídě (.) všechno si tady nechte (.) eee vemte si na sebe svetr (.) nic jinýho (.) pudem do šatny tam se volbíknete pudem ven (.) rozuměli všichni? rozuměli (.) teď je tam seřadim [...] šli sme do šatny (.) tam všechny musíš (.) zapínat (.) dávat jim (.) čepice všechno voni to neumí (.) zavazovat boty [...] takže (.) takle (.) zase (.) seřadit spočítat (.) všichni máte všechno? ste přezutý? všichni ste přezutý? všichni máte bundy? svetry čepice? dem (.) takle k papírnictví vedle školy (.) a teď Gábinka (.) **pani učitelko (.) ale já mám bačkůrky (.) máme jít v bačkůrkách?** dybch to neříkala jako (.) desetkrát (.) tak by to (.) Gábi ale ven se asi v bačkůrkách nechodí (.) ale já sem jim (.) desetkrát řekla (.) máte (.) přezutý boty? zujte si bačkory vemte si boty (.) a vona (.) takže zase všichni tam musej stát (ORAL, 08A111N)

Také v této ukázce učitelka reprodukuje především vlastní řeč, své nesčetné pokyny udílené dětem. Reprodukce řeči malé Gábinky (*pani učitelko (.) ale já mám bačkůrky (.) máme jít v bačkůrkách?*) je nedlouhá, ale zato zvukově velmi výrazná, vymyká se z celého okolního kontextu. Uvozovací segment (*a teď Gábinka*) vykazuje klesavý intonační průběh; řeč dítěte je pak reprodukována s koncovou stoupavou antikadencí (melodém zvaný někdy „uptalk“), navíc hlasitě, důrazně, pomalejším tempem, s prodlužováním jednotlivých slabik a vyšší polohou hlasu. Tato reprodukce cizí řeči je sice do jisté míry shovívavá (a zapadá tak do obrazu toho, jak většinou reprodukuje řeč malých dětí); přesto ale vyjadřuje spíše negativní, distancovaný postoj k dívence, která svou nechápavostí komplikovala učitelce práci s dětmi. I zde (jak tomu často bývá) reprodukce navíc plní i funkci zábavní, humornou, podílí se na pointování narativu pro posluchače.

(18) Učitelka střední školy vypráví přátelům o své komunikaci se žáky

teď co sem měla třídu prváci jo to je neuvěřitelný (.) ty moje holky vykulený že je jako vyhodili náký kluci ze třídy (.) že tam maj bejt jo (.) tak já tam du (.) hoši všichni vytehlený na lavicích viď (.) já říkám hoši vy ste jako kdo (.) hmm **my sme jako em é jedna á** (.) já říkám no a kdo vás sem poslal (.) **my todle nevíme pan učitel říkal** (.) já říkám kterej pan učitel (.) **no pan učitel na češtinu** (.) říkám jak se menuje (.) borec ne takovej **no to já nevim** (.) říkám tak mně řekněte v jaký máte bejt učebně (.) **no to já nevim** já říkám (.) a kdo to má vědět (.) (křičí) já si mám naleštit křišťálovou kouli? (křičí) ten ztuhl (.) říkám tak okamžitě nalistujte rozvrh (.) ten tam stál já řvala jak (.) já dyž zařvu tak je to slyšet přes tři bloky jo (se smíchem) teď von začal jako (.) **já to tady nemám** (.) a já říkám (křičí) a jak chodíte po tý škole (křičí) to si házíte kamínky abyste trefil zpátky do (se smíchem) učebny [...] tam všichni --- hroznou prdel jak já na ně dycky zařvu a (.) já jak jako nemám problém s tím hlasovým fondem tak já to zařvu (.) a takle to jako pak dopadá (.) prže my přídeme do jídelny že jo (.) děti (se smíchem) vobšadily učitelce stůl a všichni kolegové si k nim pokorně přisednou a jenom řeknou počkejte až přijde paní učitelka --- a já přídu viď a už řvu (křičí) co tady děláte (křičí) vy nevíte kde máte sedět no to snad není možný (křičí) já s váma budu snad i u voběda nebo co (křičí) se budu dívat na ty vaše ksichty (smích) (ORAL, 08A084N)

Tato ukázka je z hlediska zařazených reprodukcí řeči neobyčejně pestrá a plastická. Energická učitelka tu v první fázi vyprávění reprodukuje svou řeč spíše tiše a tlume-

ně, s dyšnou fonací; je to typická, prozodicky nevýrazná reprodukce vlastní řeči; současně výrazně charakterizuje, až karikuje vstupy žáků, tj. kluků „větřelců“ (vysoká hlasitost, extrémní výška hlasu, zpomalené tempo, frázování, vytýkání, protahování vokálů, labializace); v tomto případě nás zvukové kvality nenechávají na pochybách, že učitelka demonstruje výrazně negativní postoj k žákům, resp. k „borci“, který za ně mluví. Ve druhé fázi vyprávění se ale diametrálně mění způsob, jak učitelka reprodukuje svou vlastní řeč, protože tu názorně předvádí, jak na žáky křičí až řve (extrémní výška a hlasitost, navíc s gradací; pomalé tempo, tlačaná fonace). Je to reprodukce zvukově nadměru výrazná, expresivní, možná s určitou karikaturní nadsázkou. Mluvíci prezentuje tento způsob komunikace se žáky jako stabilní charakteristiku sebe samé, směňuje k určité typizaci, svým vystupováním se do jisté míry chlubí. Hyperbolický způsob reprodukce opět naznačuje, že se tu uplatňuje snaha vypravěčky pobavit posluchače.

(19) Mladá prodavačka (B) vypráví kamarádce (A) o chování dětských „zákazníků“ v drogerii

A: máš vztah k dětem?

[...]

B: dyž to neni nákej rozmazlenej parchant (.) fakan (smích) kterýho bych nejradši ztřískala (.) tak [...] já dyž to vidim (.) ty parchanti normálně v prodejně (.) dyž vono to normálně má (.) ty vole (.) držku na mámu a normálně tam (.) , já nevim (.) třeba vezme žvejkačku nebo bonbón a vona mu řekne (.) ne (.) tak von to flákne normálně na zem (.) to je úplně normálka [...] a vono vdycky ty mimina přijdou do prodejny a voni celou dobu řvou (.) a vdycky dyž vychází (.) tak normálně klid [...] vdycky říkám (.) vono se ti tady nelíbí (.) no jo no (.) tak vdycky si něco vymyslí ta máma (.) no to je vdycky vidět (.) že ho něco bolí a tak ne (.) a vdycky dyž vyjede (.) tak je klid jo [...] ale to je fakt dycky divný (.) ty jo (.) vdycky přijede do prodejny a řve a vodjíždí a je klid (.) jo (.) prostě (ORAL, 06C003N)

Poslední ukázka „mluvení o dětech“ už neobsahuje žádné reprodukce, zato explicitní vyjádření negativního hodnotícího postoje tu asi kulminuje: dominantní stylové zabarvení je neseno souvislou vrstvou silně expresivních výrazů (*parchant, fakan, držka, řve, flákne, ztřískala*), nemluvě o vysokém stupni nespisovnosti.

(20) Komunikace dětského praktického lékaře s dětmi

L: do které třídy chodíš

D: do druhé

L: tak si to pěkně vyhrň (.) takže do který třídy říkals´

D: do druhé

L: do druhé? vypadáš jako čtvrták

D: ale mám být třeták

L: nó (.) z čeho tak rosteš? (.) roste se z polévky nebo z vody (.) z čeho ty rosteš?

D: nevím (.) no

Tuto komunikaci zařazují jako poslední, protože se v rozhovorech lékaře s dětmi a s rodiči spojuje mluvení s dětmi, o dětech i za děti. Stylisticky zajímavé je především to, že dialogy lékař – pacient patří mezi prototypy silně asymetrických dialogů institucionálních; i tento lékař samozřejmě rozhovorům suverénně dominuje a ovládá je svou

převahou zkušeného odborníka, na druhé straně však – s ohledem na dětské pacienty – dokáže komunikaci odlehčit. Děti chválí, obdivuje, žertuje s nimi, např.

- no jo člověče (.) ty už seš takový veliký chlapisko?
- on roste více? a od toho jsou tam ty zvýšený teploty [...] on se vytáhne (.) už je větší než maminka (.) tak za chvíli bude možná větší než tatínek (smích)
- čili tys byl celý měsíc doma (.) no pozdrav pámbu člověče (.) to ses vymaródlil
- tak ukaž se nám (.) jejdámne ty si cvalík člověče (.) ty si chlapisko velký jak na půl roku (smích)
- ty seš taková šikovná panenka?
- jejda (.) ty seš panenka veliká (..) nó (.) jó povykládej (.) jak je stará prosím vás?
- ještě dva dny a bude to dobrý (..) obleč si bundu ať nám ju tady nenecháš (.) mně by byla malá (smích) i když si velký (.) tak já su větší

Díky tomuto individuálnímu stylu lékaře, který své odborné činnosti prokládá četnými konverzačními vložkami, se rozhovory v jeho ordinaci pohybují mezi asymetrickým, veřejným dialogem institucionálním (s jeho povinnými stereotypy) a mezi neformální, spíše privátní konverzací, působící uvolněně a přátelsky.

5. Závěr

Se všemi dvaceti ukázkami jsme se tu pohybovali ve sféře běžných, nepřipravených a značně neformálních dialogů a navíc v prostředí, kde výraznou úlohu hrají děti (ať už jako přímí účastníci, subjekty komunikace, nebo jako objekty, o nichž se mluví). Přesto jsme mezi jednotlivými komunikáty zaznamenali značné stylistické rozdíly, které zdaleka nejsou způsobeny pouze odlišnými individuálními styly účastníků, ale v mnohém mají obecnější povahu. Na vyjadřování účastníků komunikace působí jejich sociální role, založené často i na věku, příbuzenských vztazích, nadřazenosti a podřazenosti determinované privátně či institucionálně: jiným stylem se vyznačuje dialog rodičů s malými dětmi, jinak vypadá rozhovor dospělých dětí se starými rodiči; učitelky nebo lékaři mluví jinak s dětmi a jinak s rodiči, kteří mají sklon (někdy přehnaný) mluvit za děti. Představitelé institucí mohou své komunikační chování odvozovat z příslušného asymetrického vzorce, ale také mohou tento stereotyp narušovat a směřovat i v institucionálním prostředí do jisté míry k neformální konverzaci a k vyrovnání asymetrie (aspoň dočasněmu). Někteří účastníci z konstelace rolí vyvozují možnost chovat se autoritativně, jiní se spíše vstřícně a empaticky přizpůsobují partnerům, další úspěšně aplikují strategie asertivní a opět jiní se chovají pasivně a submisivně. Ve vztahu k dětem může být v různé míře a různými způsoby uplatňováno pedagogické zaměření. Z odlišných komunikačních kompetencí (spojených se základní asymetrií) vychází i odlišné vyjadřovací styly co do míry zdvořilosti, spisovného či nespisovného vyjadřování, i využívání neverbálních prostředků. Pokud jde o využívání prostředků prozodických, lze demonstrovat na reprodukcích řeči dětí, že jsou často zvukově výrazné a umožňují implicitně, pouze s pomocí prozodické profilace vyjádřit i různé postoje k dětem a jejich chování. Přitom je navíc třeba respektovat rozdílné postavení reprodukcí ve vyprávění (spíše monologickém), kde mají větší rozsah a určitou kontinuitu, a v živém dialogu, kde mívají menší rozsah, ale někdy o to větší relevanci.

Je tedy třeba u každodenních dialogů počítat s tím, že k jejich stylistické charakteristice patří mimořádná heterogenost a rozrůzněnost. „Hovorový funkční styl“ evi-

dentně nelze vymezit žádným homogenním souborem faktorů; to ovšem nic nemění na tom, že tyto komunikáty vykazují řadu zajímavých stylistických kvalit. V tomto příspěvku (zejména v oddílu 2) jsem vycházela i z prací slovenských badatelek, které dlouhodobě zkoumají dialogy dospělých s dětmi, tedy jak „řeč orientovanou na dítě“, tak „dětskou řeč“.⁴⁾ „Baby talk“ a další sledované jevy fungují zřejmě v české a slovenské komunikaci zcela obdobně a bylo by zajímavé porovnat tato zjištění i se situací v jiných slovanských jazycích.

Literatura:

- Ferguson 1977: FERGUSON, CH.: Baby talk as a simplified register. In: Snow, C. – Ferguson, Ch. [edd.]: *Talking in Children: Language Input and Acquisition*. Cambridge 1977, 237–252.
- Fletcher – MacWhinney 1995: FLETCHER, P. – MACWHINNEY, B. [edd.]: *The Handbook of Child Language*. Oxford – Cambridge 1995.
- Goffman 1981: GOFFMAN, E.: *Forms of Talk*. Oxford 1981.
- Hausenblas 1984: HAUSENBLAS, K.: Text, komunikáty a jejich komplexy (Zamyšlení pojmoslovné). *Slovo a slovesnost* 45, 1984, 1–7.
- Hoffmannová 1999: HOFFMANNOVÁ, J.: Mluvení za druhého. In: Hoffmannová, J. – Müllerová, O. – Zeman, J.: *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha 1999.
- Hoffmannová 2003: HOFFMANNOVÁ, J.: Dialog a mluvená komunikace jako předmět zájmu (slovenské) stylistiky. In: *Česká slavistika 2003*. Praha 2003, 71–81.
- Hoffmannová 2013: HOFFMANNOVÁ, J.: Jakou cestou se ubírat ke stylistice mluvených projevů? In: Klímová, K. – Kolářová, I. – Tušková, J. M. [edd.]: *Stylistika v kontextu historie a současnosti. Docentce Evě Míňarové k životnímu jubileu*. Brno 2013, 103–113.
- Hoffmannová 2016: HOFFMANNOVÁ, J.: Každodenní mluvené dialogy. In: Hoffmannová, J. – Homoláč, J. et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha 2016, 30–78.
- Hoffmannová – Homoláč 2016: HOFFMANNOVÁ, J. – HOMOLÁČ, J. et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha 2016.
- Hoffmannová – Müllerová 2000: HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O.: *Jak vedeme dialog s institucemi*. Praha 2000.
- Hoffmannová – Müllerová 2007: HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. [edd.]: *Čeština v dialogu generací*. Praha 2007.
- Hoffmannová – Müllerová – Zeman 1999: HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZEMAN, J.: *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha 1999.
- Horecký 1979: HORECKÝ, J.: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. *Slovenská reč* 44, 1979, 221–227.
- Chloupek 1997: CHLOUPEK, J. – ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Stylistika současné češtiny*. Praha 1997.
- Jakobson 1982: JAKOBSON, R.: *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Frankfurt am Main 1982.
- Jelínek 2002: JELÍNEK, M.: Styl subjektivní (styl personální). In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. [edd.]: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002, 460–461.
- Kapalková et al. 2010: KAPALKOVÁ, S. – SLANČOVÁ, D. – BÓNOVÁ, I. – KESSELOVÁ, J. – MIKULAJOVÁ, M.: *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava 2010.

4/ Vůdčí osobností této skupiny je Daniela Slančová, její monografii z r. 1999 jsem už citovala výše; další protagonistkou týmu je Jana Kesselová (2001, 2003). Z novějších prací celého autorského kolektivu uvádím aspoň Slančová (2008) a Kapalková et al. (2010).

- Kesselová 2001: KESSELOVÁ, J.: *Lingvistické štúdie o komunikácii detí*. Prešov 2001.
- Kesselová 2003: KESSELOVÁ, J.: *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov 2003.
- Mathesius 1942: MATHESIUS, V.: Řeč a sloh. In: *Čtení o jazyce a poesii*. Praha 1942, 13–102.
- Müllerová 2001: MÜLLEROVÁ, O.: Daniela Slančová: Řeč autority a lásky. [Recenze] *Slovo a slovesnost* 62, 2001, 136–140.
- Müllerová 2008: MÜLLEROVÁ, O.: Řeč dospělých v komunikaci s dětmi. In: Jaklová, A. [ed.]: *Člověk – jazyk – text*. České Budějovice 2008, 135–140.
- ORAL: *Korpus neformální mluvené češtiny ORAL*. Český národní korpus [on-line]. <<https://kontext.korpus.cz>> [cit. 08-08-2017].
- Saicová Římalová 2013: SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L.: *Když začínáme mluvit... Lingvistický pohled na rané projevy česky hovořícího dítěte*. Praha 2013.
- Schiffirin 1994: SCHIFFRIN, D.: *Approaches to Discourse*. Oxford – Cambridge 1994.
- Slančová 1999: SLANČOVÁ, D.: *Řeč autority a lásky*. Prešov 1999.
- Slančová 2008: SLANČOVÁ, D. [ed.]: *Štúdie o detskej reči*. Prešov 2008.
- Wodak – Schulz 1986: WODAK, R. – SCHULZ, M.: *The Language of Love and Guilt. Mother-daughter relationships from a cross-cultural perspective*. Amsterdam – Philadelphia 1986.
- Zaepernicková – Havlík 2017: ZAEPERNICKOVÁ, E. – HAVLÍK, M.: Prozodické aspekty reprodukováné řeči v konverzačních příbězích. *Studie z aplikované lingvistiky* 8, 2017, 36–62.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Praha

Jana Hoffmannová
hoffmannova@ujc.cas.cz